

Jarosław Kupryjaniuk

1 година докторских студија, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, Warszawa, Polska

Пољска православна црква између два светска рата — гоњење православних, ревиндикација и рушење цркава

Сажетак: Историја пољске Цркве у међуратном периоду је са једне стране интересантна, док са друге веома трагична. Добијање аутокефалије и независности, потом отварање Катедре за Теологију на Варшавском универзитету, као и издавање многих црквених и научних часописа потврђују да је Црква била жива и активно учествовала у животу верника и државе: нажалост, историја истовремено сведочи и да је овај период био веома тежак због политике државе, гоњења верника, рушења цркава и многих забрана са којима је Црква морала да се суочи и ове проблеме превазиђе. Рад приближава и описује у основним цртама положај Православној цркви у Пољској после првог светског рата и три периода гоњења православних, ревиндикације и рушења цркава 1918–1938.

Кључне речи: Пољска православна црква, митрополит Дионисије (Валедински), гоњење, ревиндикација Цркава, међуратни период, патријарх Тихон (Бјелавин), Сабор Руске православне цркве 1917–1918, историја Пољске цркве

1. Увод

Историја пољске Цркве у међуратном периоду је са једне стране интересантна, док са друге веома трагична. Добијање аутокефалије и независности, потом отварање Катедре за Теологију на Варшавском универзитету, као и издавање многих црквених и научних часописа потврђују да је Црква била жива и активно учествовала у животу верника и државе: нажалост, историја истовремено сведочи и да је овај период био веома тежак због политике државе, гоњења верника, рушења цркава и многих забрана са којима је Црква морала да се суочи и ове проблеме превазиђе.

2. Основне црте положаја Цркве у Пољској до основања аутокефалије 1924–1925.

Православна Црква у Пољској почела је ново поглавље своје историје после успостављања пољске државе 1918. Црква се саучила са потпуно новом геополитичком ситуацијом и нашла се у културно-политичком простору западне цивилизације у којој већина становништва исповеда римокатолицизам. Овај нови положај био је тежак због тога што је током прошлих окупација државе, нарочито од стране Руса, православна Црква била слободна, па чак и подржавана од стране окупатора. Наравно, нови положај није био задовољавајући за православне, који су остављали веома негативан утисак у већинском, римокатолички верски оријентисаном становништву у новоуспостављеној држави. Очигледно су у процесу рецепције у

грађанским односима православних и римокатолика Пољака долазили до изражаја стереотипи које су једни имали о другима.

Током 1915. значајна већина епископа, свештенства и верника избегла је на исток, унутар руског царства. На територији Пољске остала су само двојица епископа — виленски Тихон (Бјелавин), који је после постао патријарх московски, и епископ Дионисије (Валедински).¹ После рата, у границама Пољске из 1921, остао је један епископ — Дионисије, у волинској епархији.² Успостављење независности државе изазвало је гомилу проблема у оквиру вероисповести и националности. Због нове геополитичке ситуације није било могуће прихватање неких правних регулација које су биле важеће за време окупације. Влада Пољске, чини се, разумела је исто да се не могу променити све регулације само једним правним актом. И тако, после Мартовског устава из 1921, о којем ће бити говора после, још увек је важило канонско црквено право од пре 1917, које је било издано од стране руског царства и које се тицало организације и правног положаја Цркве. Због тога је Држава хтела брзо да реши овај проблем који је, по њеној процени, угрожавао јединство државе јер је овакво стање омогућавало велики утицај неких суседа држава или организација (у овоме случају мисли се на руску Цркву, која је иначе била врло негативно прихватана од стране пољског становништва и била виђена као окупатор).³

2.1 Сабор Руске православне цркве 1917–1918.

У Москви се 1917. састао Сабор Руске православне цркве, који је успоставио патријаршијат. Епископ виленски Тихон био је изабран 13. августа 1917. за митрополита московског, а 21. новембра проглашен је патријархом. Сабор се такође бавио питањима Епархије варшавске.⁴ За епископа варшавског био је изабран епископ тверски Серафин (Чичагов). Сабор је о избору обавестио пољског посланика у Москви, али Влада Пољске није прихватила ову кандидатуру, тумачећи да епископ Серафим нема пољско држављанство и да ниједан представник пољске државе није био присутан на сабору.⁵ Такође је на сабору патријарх Тихон благословио епископа Дионисија да би водио Епархију холмску а после да би створио Епархију полеску која би обухватала делове епархија: мохелевске, минске и гроденске. Патријарх је поставио свог викарног епископа Елетерија (Богојавлесног) на чело Епархије литванско-виленске и одобрио епископу Владимиру (Тихоницкому) повратак на бјалистоцку епархију.⁶ Овај покушај организације црквеног живота православне Цркве у Пољској био је направљен без икаквих консултација са пољском државом.⁷

¹ Hrycuniak Sawa, *Metropolita, Historia Kościoła Prawosławnego w Polsce w okresie międzywojennym, Wprowadzenie*, [ó:] Elpis VIII(XIX), Białystok 2006, c. 9.

² Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii*, Białystok 2006, c. 18; *Papierzyńska-Turek Mirosława, Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 133–134.

³ Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego...*, c. 12; Mironowicz Antoni, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, c. 515.

⁴ Декрет о организацији варшавске епархије у границама пољске државе изашао је 25. августа 1918; Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego...*, c. 13.

⁵ *Алексий, Архиепископъ*, К Истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе ея Блаженнейшаго Митрополита Дионисия (1923–1933), Варшава 1937, c. 14; Mironowicz Antoni, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Białystok 2005, c. 84.

⁶ *Святий Александр, Православная Церковь в Польше и ее автокефалия*, Буэнос Айрес 1959, c. 93.

⁷ Патријарх је само доставио Влади Пољске документе о статуту и организацији живота православне Цркве у границама пољске државе; Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego...*, c. 13.

У оквиру пољске државе налазило се шест православних епархија (варшавска, холмска, литванско-виленска, гроденска, волиснка и полеска). Епископ Владимир је водио варшавску, холмску, бјалистоцку и гроденску епархију. Владика Дионисије је водио волиснку, а од 1920. и полеску епархију, коју је створио по наредби патријарха Тихона. Епархија литванско-виленска била је до 1923. изван граница Пољске.⁸

2.2 Утврђење граница државе

На дан 28. јуна 1919. био је потписан Версајски споразум, који је одредио границе Пољске на западу и северу, док је споразум из St. Germain en Laye одредио јужну границу. Кроз наредне две године нису биле одређене границе на истоку, што је било битно за пољску државу због питања националних верских мањина које су тамо живеле. Тек 18. марта 1921. био је потписан Ригски споразум, који је одредио источне границе пољске државе. Последњи корак у утврђивању границе био је направљен 15. марта 1923. кад су западне земље одобриле границе одређене Ригским договором, а уз то признале Пољској област са градом Вилнус.⁹

Версајски споразум није био само документ који је утврђивао границе после Првог светског рата. Овај споразум такође је обавезивао државе и по питању верских и националних мањина. Влада пољске државе потрудила се да свим становницима који живе на територији пољске државе независно од језика, националности и вероисповести, омогући да слободно могу практиковати своје верске обавезе, да су равноправни међусобно, итд. Парламент Пољске ратификовао је споразум 1920.¹⁰

2.3 Становништво Пољске

Пољска држава је у међуратном времену била мултинационална држава у којој је било више вероисповести, између којих су највеће биле римокатолицизам, унијатизам, православље и јудаизам. Карактеристику социјалне карте становништва можемо читати на основу два пописа: из 1921. и 1931. године. Оба пописа била су пуна грешака јер су била занемарена или не потпуно јасно постављена питања о два главна критеријума: о националности и вероисповести. Поред тога, попис из 1921. није обухватао све земаље пољске државе и одвијао се у време кад су се Немци иселавали из Прусије, а на њихова места у међувремену је дошло око 500 хиљада људи које попис није обухватио. Међутим, попис из 1921. има прецизнију базу података на основу које можемо закључити приближан број православних.¹¹

Дакле, 63,8% становника били су римокатолици, 11,2% унијати, 10,5% православни, 10,5% јудеји, 3,7% протестанти и 0,3% остали.¹² Што се тиче националних мањина, највише је био Белоруса и Украјинаца. После Ригског договора и формулисања источне границе Пољске, на територији нове државе нашле се земље етнички туђе за Пољаке. Од 388 хиљада квадратних километара државе око 180 хиљада биле су земље искључиво украјинске, белоруске или литванске. Неки подаци кажу да су чак око 31% свих становника биле националне мањине.¹³

⁸ Mironowicz Antoni, *Kościoł prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 85.

⁹ Żeleźniakowicz Serafin, *Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego w okresie międzywojennym (1918 - 1939)*, [y:] *Wiadomości PAKP* 4/1981, с. 43.

¹⁰ Mironowicz Antoni, *Kościoł prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 86.

¹¹ Mironowicz Antoni, *Kościoł prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 82.

¹² Mironowicz Antoni, *Kościoł prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 82.

¹³ Żeleźniakowicz Serafin, *Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego...*, [y:] *Wiadomości PAKP* 4/1981, с. 43.

Што се тиче војводства, треба да се напомене шест источних где су православни учествовали са више од 50% становништва. Дакле, у војводствима: полеском 77,4% — већином Украјинци, али такође и Белоруси; у волинском 69,8% — углавном Украјинци; у новгородском 51,6% — већином Украјинци, али такође и Белоруси; у виленском 48,5% — Белоруси, али такође и утицајна руска мањина; одакле је јасно да православни чине највећу групу. У војводствима: бјалистоцком 14,6% — углавном Белоруси; и у лубелском 7,3% — углавном потомци украјинских унијата који су били приморани да приме православље, где су чинили значајну мањину.¹⁴

Најбројнији међу православнима на територији Пољске били су припадници украјинске националне мањине — око 1,5 милиона. Белоруса је било око 900 хиљада, око 600 хиљада Пољака и 125 хиљада Руса. Поред њих у овим војводствима била је и група верника од око 700 хиљада људи који се нису изјашњавали као припадници неке националности. У попису, на месту где је требало да се упише њихова национална припадност, људи су се једноставно декларисали као „овдашњи“ (пољ. *tutejszy*),¹⁵ што укратко значи да се идентитет изражавао преко вероисповести, а живели су на једној територији где су јак утицај имали и Белоруси и Украјинци и Пољаци, те је њихова национална свест била изгубљена. При овоме треба да се напомене да се њихова национална свест базирала на основу вероисповести разликујући се тако од римокатоличких Пољака.

Дакле, укупан број православних верника на територији пољске државе после Првог светског рата и признања свих граница од стране западних земаља износио је око 3,8 милиона људи. Треба да се напомене још једна веома значајна информација у вези са становништвом, а која се тиче прогањања православних од стране државе. Наиме, од ових 3,8 милиона верника око 3,6 милиона били су људи који су живели у селима, док је само око 200 хиљада живео у градовима.¹⁶

2.4 Повратак становништва после Првог светског рата

У пољској држави после Другог светског рата православна Црква била је третирана као остатак окупације и наследство руске политике која је хтела да русификује Пољаке. При томе се заборављало да је историја православља на овим просторима већ била стара око хиљаду година. Тадашња Влада није имала јединствен и јасан став по питању православне Цркве. Углавном се руководила принципом специфично схваћеног правосуђа.¹⁷ Предмет ревиндикације црква имао је не само политички него и религијски карактер. Међу политичарима, католичким свештенством и обичним људима били су и такви који су инсистирали да православна Црква треба да или врати своје храмове римокатоличкој Цркви или да се ови храмови руше због тога што су то на овим просторима били знакови и остаци царске власти.¹⁸ Људи су још увек памптили да су, за време руске окупације, насилно одузимане римокатоличке цркве и манастири који су потом даривани

¹⁴ Вид. *Bendza Marian, Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce*, [ó:] *Elpis V(XVI), Białystok 2003*, с. 115; *Mironowicz Antoni, Kościół prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 83; *Bendza Marian, Droga Kościoła prawosławnego...*, ф. 14.

¹⁵ *Mironowicz Antoni, Kościół prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 83.

¹⁶ *Mironowicz Antoni, Kościół prawosławny na ziemiach polskich...*, с. 83.

¹⁷ *Bendza Marian, Droga Kościoła prawosławnego...*, ф. 13.

¹⁸ *Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie Prawosławnych obiektów sakralnych na terenie II Rzeczypospolitej*, [ó:] *Elpis VIII(XIX), Białystok 2006*, с. 13.

православној Цркви. Било је живо сећање на крвави процес русификације и гоњења унијата у подлашком војводству 1873–1907.¹⁹ Дакле, православна Црква била је третирана као спољњи елемент пољске државе а донекле и као непријатељски. Било је то тако због тога што је пре Првог светског рата Црква била уско повезана са руском државом, а њени верници у већини били друге националности: не Пољаци, већ су то били углавном Украјинци, Белоруси и Руси, који сада нису могли да се идентификују са пољском државом.²⁰ У пољским елитама почео је да се истиче став да православној Цркви треба брзо асимилovati Пољској у свим аспектима, а док се до овога не стигне, требало би је третирати са највећом могућом пажњом. После више од сто година гоњења од стране руског царства, римокатоличка Црква заједно са унијатима почела је да наплаћује трпљење које је подносила током окупације не само од стране руске власти него и од стране руских православних епископа. Ове Цркве упутиле су молбу пољској Влади да се врате све непокретности које су биле унијатске, а понаособ цркве које је кроз декрете царске власти преузела православна Црква (и које су, још донедавно, биле предмет сукоба између унијатске и православне Цркве, а који је на крају решен учешћем међународног суда у Страсбургу у корист православне Цркве, која је поседовала правно власништво над овим храмовима).

Дакле, Влада је била приморана да, са једне стране учини нешто са тако јаким аргументом и политичким притиском од стране политичких групација и римокатоличке Цркве, док је са друге морала да штити и признаје основне законе и права православне Цркве.

У то време, кад није било тачних закона о власништву над земљом, обавезујуће су биле следеће регулације:

1. Декрет Владе од 16. децембра 1918. о обавезном управљању црквеном имовином;
2. Закон од 17. децембра 1920. о државном преузимању неке земље у неким областима пољске државе;
3. Регулација Министарства пољопривреде од 16. јуна 1918. о обавезном управљању од стране државе имовином и црквеном земљом на територији бивше Конгресне Пољске.²¹

Уз ова, треба да се напомену још два декрета: од 9. августа 1921, и од 24. августа 1922, која су проширила право декрета од 16. децембра 1918. на све области где су биле православне мањине.

Сви ови декрети и регулације имали су за циљ да смање имовину православне Цркве. А та имовина била је од главног значаја за одржавање и живот православног свештенства. Овим декретима било је прописано да је право на имовину над земљом смањено до 36 хектара по парохији, што није било довољно да један старшина са другим свештеницима, црквењаком и њиховим породицама преживи.

Православна Црква, будући против ових декрета, заузела је став да има право власништва над свим земљама којима је управљала пре Првог светског рата, а које су се сада нашле на територији пољске државе. Римокатоличка Црква имала је супротан став и инсистирала је на повратку земље заузете од стране руске власти којима је сада управљала православна Црква. Са друге стране, сама Држава је хтела ту спорну земљу како би после неки део могла или предати римокатоличкој Цркви,

¹⁹ Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego...*, њ. 21.

²⁰ Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego...*, њ. 21.

²¹ Kiriłowicz Serafim, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939*, Warszawa 1985, с. 43.

или неки оставити за војнике, а остале расподелити пољопривредницима у складу са земљишном реформом.²²

У годинама 1918–1922. дешавао се повратак већине православног свештенства и верника на територију пољске државе, пошто су били избегли 1915. У вези са избеглицама Министарство унутрашњих послова објавило је документ о држављанству и привременом боравку којим се руском свештенству ограничавала могућност повратка на територију Пољске. У документу стоји да право на држављанство имају само они који су живели на просторима Пољске пре рата а који су лојални држави. Право на привремени боравак имали су само они чији се повратак из Русије везивао за гоњења од стране руске државе. На основу овога Министарство је имало могућност да не дозволи долазак у Пољску људима који по њиховој процени угрожавају безбедност државе или нису жељени да остану на овим просторима по неком другом критеријуму. Тако је на основу овога до 1923. из земље избачено 6 свештеника, а Влада Вилнуса обавестила је да ће избацаивати сваког свештеника који није дошао у Пољску на легалан начин.²³ Не зна се тачно колико се свештеника није вратило на просторе слободне Пољске, али био је ово значајан број о ком може да каже историја после Првог светског рата, када је и уследило гоњење православних.

У 1919. Министарство вероисповести и јавног просветитељства (пољ. *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*) издало је указ којим се каже да свака црква која није имала свештенослужитеља треба да буде закључана и кључеви предати локалној полицијској станици. Овим указом омогућено је закључавање многих православних цркава.²⁴ Оваква политика Министарства подржавала је избацивање свештенства које се враћало у своја места. Избацивање је рађено намерно, како верници не би обнављали своје парохије. Људи су се обраћали Министарству са молбама да поново отворе своје парохије или бар цркве за време великих празника. Министарство је 1919. анализило ситуацију и дозволило успостављање 29 парохија у областима Бјалистока и Холма. Министарство се руводило једним главним условом, наиме да парохијана треба да буде више од 5 хиљада. Узимајући у обзир овај услов, током 1921. отворено је доста парохија на истоку Пољске. Било их је сада укупно 1.193, док је пре рата на овим просторијама било 1.475 парохија.²⁵ Други услови од којих је зависило отварање парохија били су, међу осталима, удаљеност једне цркве од друге, порекло земље и цркве, и такође мишљење римокатоличких становника о томе.

Поводом регулације Министарства пољопривреде од 16. јуна 1918. о обавезном управљању имовином и црквеном земљом од стране државе дошло је до једног већег сукоба. Овом регулацијом свака парохија и манастир добили су 36 хектара од своје земље, док је остало било заузимамо од стране државе. На пример, Влада је тако хтела да преузме земљу манастира Почајев. Лавра је имала 1.489 хектара поља и шума, од којих је Држава хтела да присвоји већину и остави Лаври само 36 хектара. Министру вере је овом приликом интервенисао сам митрополит Георгије, после чега је одлука била укинута. Ово је изазвало позитивну реакцију парламента који је изнео молбу да се још једном преиспитају начини заузимања земаља за потребе земљишне реформе.²⁶

²² Kirilowicz Serafim, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939*, Warszawa 1985, c. 43.

²³ Mironowicz Antoni, *Rewindykacja i niszczenie...*, c. 14.

²⁴ Mironowicz Antoni, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich...*, c. 90.

²⁵ Mironowicz Antoni, *Rewindykacja i niszczenie...*, c. 14.

²⁶ Mironowicz Antoni, *Rewindykacja i niszczenie...*, c. 14.

3. Гоњења

Поводом међуратне историје Цркве у Пољској можемо да говоримо о три периода у којима су били вршени гоњење православних, ревиндикација и заузимање цркава, као и њихово уништавање. Први период долази одмах после Првог светског рата. Други период дешавао се 1929–1933. и у некој мери је утицао на митрополита Дионисија да сазове Генерални сабор 1938., а трећи у годинама 1937–1939, који се одвијао уочи и после потписивања Закона о правном односу Државе и Пољске аутокефалне православне цркве од стране председника државе.

3.1 Први период ревиндикације и рушења цркава

Прва ревиндикација цркава дешавала се током година 1918–1924. Углавном је била базирана на емотивним фактору и тежњи пољског народа за рушењем свега што је био остатак руске окупације. На пример, један од председника војводства лубелског изразио је потребу да се униште сви резултати руске окупације која је после 1864. водила политику гоњења римокатоличке Цркве. Ово је било повезано и са преузимањем унијатских цркава и њиховим предавањем у православне руке или са грађењем православних цркава на местима где би требало да се граде унијатске цркве.²⁷ Овај политички предлог председника војводства је подржала римокатоличка Црква са бискупима и у другим војводствима.

У децембру 1918. бискуп подлашки издао је указ за свештенство у којем пише да све православне цркве које су некад биле или унијатске или римокатоличке треба опет вратити под управу римокатолика или унијата. Исто је урадио и бискуп лублински који, у једном од својих писама, обавештава Министарство вероисповести да се десило преузимање православних цркава и њихово освећење у римокатоличке.²⁸ У одговору Министарства читамо да Министарство није упућено у ову процедуру и да нису изашле никакве инструкције у вези са освећивањем цркава.²⁹ Ово показује само да је римокатоличка Црква самостално почела да враћа себи имовину и храмове. У вези са овим Министарство већ у мају 1919. шаље у лубелско и подлашко војводство представника чији је циљ да, узимајући у обзир све околности, провери сваки случај понаособ и да коначни одговор који се тиче права на власништво.³⁰

О брзом ширењу оваквог тренда могу посведочити многе чињенице. Пре Првог светског рата у лубелском војводству било је око 400 православних цркава, од којих су до краја 1922. године 154 биле освећене као римокатоличке цркве, 7 су преузете и кориштене као културни центри, 35 их је било порушених за време рата, 164 остало је затворених, а само 40 преосталих радиле су као парохије.³¹ Само у првој години после рата од православних је било одузето око 400 цркава.³² Неки део су преузели унијати, а већину римокатоличка Црква, с нагласком на чињеници да је само неки део од ових цркава раније био римокатолички, а већина унијатска. Ове храмове у 19. веку царска власт је преузела од унијата и подарила православнима. Међутим, неке од ових цркава никад нису припадале ни

²⁷ Dudra Stefan, Burzenie Cerkwi — fragment tragicznej historii Kościoła Prawosławnego w międzywojennej Polsce, [y:] Rocznik Prawosławnej Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej, Wrocław 2008, c. 100.

²⁸ Żeleźniakowicz Serafin, Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego..., c. 49.

²⁹ Żeleźniakowicz Serafin, Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego..., c. 49.

³⁰ Żeleźniakowicz Serafin, Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego..., c. 49.

³¹ Papierzyńska-Turek Mirosława, Między tradycją a rzeczywistością..., c. 308.

³² Свитич Александр, Православная Церковь в Польше..., c. 92–96.

римокатоличкој Цркви ни унијатима, него су биле изграђене током 19. века православнима.³³

Пољска Влада је решила да треба да се руше православни храмови у великим градовима. За Владу оне нису биле само остатак руске окупације него и симбол власти руске империје. Због тога је Влада, чак и не узимајући у обзир културну вредност ових храмова, решила да их ликвидира.³⁴ Постојао је и други, мање значајан разлог: наиме, Држава се плашила повећавања националистичке тенденције код православних верника, не само због становништва на истоку него и због руске имиграције која је дошла у Пољску због револуције у Русији.³⁵

Порушено је овом приликом више од 35 цркава у већим градовима на целој територији државе. У самој Варшави Влада је дозволила ликвидацију 6 цркава, међу којима је био сабор светог Александра Невског, који се налазио у самом центру града. Сабор је постепено био ликвидирао кроз три године, после чега је био рушен динамитом. Највећи губитак за православне представљао је одузимање Супраске лавре, која је била велики центар православља на подручју Бјалистока. Неке од цркава биле су прерађене за циљеве који су значајно одступали од религијских. Од једне од цркава направљено је место за металне отпатке, у другој је држан кукуруз, а једна је преуређена у кино. У већини цркава које су биле прерађене за циљеве различитих од верских нису били померани иконостаси и престоли. Ова чињеница сведочи о профанизацији цркава, што је било намерно рађено на просторима где су живели православни.³⁶

У војводствима где је већина становника била православна ограничаван је број парохија. Влада се водила не мишљењем људи за које је овакво деловање било нека врста одмазде, него је то била свесна политика државе за источна војводства. Ова политика је имала за циљ интегрисање становништва других националности са Пољацима кроз националну, културну и религијску асимилацију. Кад је ревиндикација кренула, сами православни се нису противили таквој политици. Прве цркве које су преузеле Влада или римокатоличка Црква биле су празне због тога што су се налазиле на територији где после рата није било православних. Међутим, кад је ова акција преузимања цркава почела да се реализује на територијама где је већина становништва била православна, појавили су се и први сукоби. Кад је акција почела, обухватајући искључиво православне храмове изграђене у 19. веку, ојачали се протести против такве политике државе. Решења о преузимању цркава често су била неправедна и нису поштовала становништво.³⁷

Велике протесте изазвале су акције двојице римокатоличких бискупа из Лублина и Бјалистока. Њихово деловање довело је и до међународних протеста. Ово је приморало Владу да 24. маја 1924. заустави ову акцију. После одредбе Владе неколико пута десило се преузимање цркве од стране римокатолика. Пример може да буде манастир у Захорову, којег Црква није успела да врати себи до Другог светског рата.³⁸

Акција је изазвала негативно мишљење и код неких утицајних политичара, као што је био г. Сроковски, који је приредио извештај о ревиндикацији за пољ-

³³ Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego...*, с. 17.

³⁴ *Свитич Александр, Православная Церковь в Польше...*, с. 93.

³⁵ Kirilowicz Serafim, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej...*, с. 88.

³⁶ Mironowicz Antoni, *Rewindykacja i niszczenie...*, с. 18.

³⁷ Mironowicz Antoni, *Rewindykacja i niszczenie...*, с. 19.

³⁸ Mironowicz Antoni, *Rewindykacja i niszczenie...*, с. 19.

ског премијера. Први део ревиндикације био је у складу са мишљењем и политиком римокатоличке Цркве, али није био у складу са државном политиком, због тога је изазвао многе протесте. Овај административно-полицијски начин преузимања цркава није био у складу са основама демократске државе и требало је да се правно регулише.

После акције ревиндикацијне власника су промениле многе имовине, што је изазвало још веће сукобе између Цркви. Министарство вероисповести је израчунало да је у 1914. у пољској држави функционисало 630 цркава које су раније биле унијатске и 240 које су биле имовина римокатоличке Цркве. После ревиндикације римокатоличка Црква је преузела 175 храмова који су биле унијатски и 140 који су били њихови. За православне остало је 350 унијатских и 80 римокатоличких цркава.³⁹ Треба да се подвуче чињеница је да већина цркава — око 70% била преузета од стране римокатоличке Цркве незаконито, без сагласности власти.⁴⁰

3.2 Други период ревиндикације и рушења цркава

Други период ревиндикације почео је 1929. године. Главни повод за ревиндикацију била је одлука Највишег суда да сви могу да достављају молбе за враћање имовине која им је била одузета за време окупације. Римокатолички бискупи из Вилнуса, Лукца и Пинска доставили су 614 молби о враћању имовине коју је тренутно поседовала православна Црква. Бискупи су тежили да им се врате цркве, парохиски домови и земља, који су по њиховом мишљењу били некад под управом римокатоличке или унијатске Цркве. Неке су молбе захтевале враћање имовине и у местима где уопште није био римокатолика или унијата. Епископи су хтели да им се, између осталог, врати Почајевска лавра, манастир у Вилнусу, Жировицама, саборне цркве у Кременцу, Луцку и Пинску. Захтеви римокатоличких бискупа односили су се на око трећину укупне православне имовине.⁴¹ Највише молби је упутио римокатолички бискуп подлашки, који је затражио да му се врати 248 цркава.⁴² Римокатолички бискупи захтевали су од суда више од 100 цркава које никад нису биле под управом или римокатоличке или унијатске Цркве.

Митрополит Дионисије је одмах сазвао комисију која је имала за циљ одбрану имовине пред судом. 26. октобра 1929. издао је посебно писмо у којем је позивао вернике да бране своју мајку, православну Цркву, и у којем је написао да се узда у правосуђе и независност судија. Синод епископа створио је посебне комисије у свакој епархији које су имале за циљ да сакупљају сву расположиву документацију како би се после могли бранити пред судовима. Организације које су функционисале у православним мањинама, нарочито руској, слале су протесте ка владама других држава и у Лигу народа. У својим молбама нарочито су истицали да су судови зависни и да Држава и римокатоличка Црква утичу на пресуду.⁴³

Влада пољске државе нашла се у тешком положају. Са једне стране била је изложена утицају римокатоличких епископа, а са друге плашила се националних мањина на истоку и реакције на гоњења од стране међународних организација и влада других држава. Због тога Влади није ишло у прилог да судови дају коначне пресуде које би још више довеле до сукоба, него је утицала на судије да, колико год је то мо-

³⁹ Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie..., с. 19.

⁴⁰ Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie..., с. 19.

⁴¹ Kuryłowicz S., Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej..., с. 54.

⁴² Mysiek Wiesław, Przedmurze. Szkice z dziejów Kościoła Katolickiego w II Rzeczypospolitej, Warszawa 1987, с. 166.

⁴³ Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie..., с. 23–24.

гуће, одлажу пресуде надајући се да ће сукобљене стране да се договоре међу собом поводом спорне имовине. Министарство вероисповести је, паралелно са гоњењем које се тада дешавало, спремило свој пројекат за смањење имовине православној Цркви. Министарство је планирало да отвори 44 самосталне парохије, а закључа 191 цркву. Поред тога планирало је и да закључа 8 манастира и преузме више од 32 хиљаде хектара земље. Овим је Министарство хтело да одузме православној Цркви све непољопривредне површине.

Процеси су се у судовима вршили до краја 1933. године. Највиши суд је 16. јануара 1934. издао пресуду којом је одустао од реституције 69 цркава. Руководећи се овим нижи судови су такође почели да издају пресуде којима су се спречавале ревиндикације. Православна Црква се ипак одржала у свом саставу и после ова два колебљива периода ревиндикације. Епископи су се, заједно са свештенством и верницима, јако борили у периоду гоњења и кад су неке цркве биле затваране, одмах се покушавало да се организује и отвори нова парохија. Тако су православни, у поређењу са 1922, у 1934. имали више парохија и свештенства.⁴⁴

3.3 Трећи период ревиндикације и рушења цркава

Трећи период ревиндикације дешавао се 1937–1939. и углавном је имао за циљ рушење цркава. У 1938. постојао је програм рушења цркава у вези са ограничењем националних белоруских и украјинских покрета на истоку Пољске. Међутим, рушење цркава, углавном у лубелском војводству, почело је већ 1937. Официјелно од стране Владе ово рушење је водила организација Процвата источних земаља⁴⁵. Међутим, највећу улогу у овоме процесу углавном је одиграла армија и полиција.

У априлу и мају 1938. били су, највише у области лубелског војводства, организовани скупови римокатоличког становништва на којима су формиране молбе да буду рушене све закључане православне цркве. Велику улогу у овоме одиграли су медији, углавном новине које су биле под утицајем Владе, и које су обавештавале о таквим састанцима уједно излажући аргументацију у прилог рушења ових цркава. Рушење цркава било је тема ових састанака од маја до половине јула 1938. године. Акцију рушења водила је администрација области, војници и полиција. Православно становништво било је у ово време гоњено углавном од стране администрације која је била искључива и брутална. Цркве су рушили војници и полицајци, али такође и римокатоличко становништво, омладина или чак и људи из затвора.⁴⁶

Треба да се истакне да се нису рушиле само празне цркве, већ углавном оне цркве у којима су функционисале парохије. Православни верници се у већини случајева нису супротстављали овим акцијама, него су вршили протесте и молили се Богу будући у немогућности да се снагом супроставе овим злочинима, углавном због тога што је акција била добро организована а у рушењу учествовао велики број људи подржан војницима и полицајцима.

Сабор епископа одмах је реаговао на ова гоњења и већ је 30. јуна сазвао седницу на којој су били присутни и свештеници из лублинске епархије. Резултат овог сабора је упућивање молбе председнику, премијеру и министру вероисповести да одмах зауставе ове злочине рушења цркава. 16. јула 1938. Сабор епископа је упутио

⁴⁴ Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie..., с. 26–27.

⁴⁵ Mysiek Wiesław, Przedmurze..., с. 170.

⁴⁶ Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie..., с. 29; Вид. П. Д., *Гоњење цркве у Пољској, Браничевски весник 8–10/1939, с. 144–146; Вид. Јарцевих С., Планетарна йолийшка кайоличке цркве, Хришћанска мисао 1–4/2001, с. 47.*

писмо свим верницима да проглашава три дана поста у вези са гоњењима. У молби упућеној властима епископи су објавили да је ова акција изван закона и да нема потребе да се руше цркве које су у већини случајева биле једине у близини за велики број верника. Ова молба је штампана у црквеним новинама, али је власт наредила да се новине конфискују.⁴⁷

Рушење цркава имало је велики утицај и изван граница Пољске. Сабор епископа Руске заграничне цркве у Сремским Карловцима критиковао је пољску Владу и решио да о овоме што се дешава у Пољској треба да информише владе других земаља. У САД и Канади одржавали су се протести украјинских и руских националних мањина. Гоњење православних било је коментарисано у енглеским, српским, бугарским и румунским новинама. Чак су и нацисти аргументом гоњења православних манипулисали против пољске Владе а у вези са циљем да преузму град Гдањск (који је уствари био изван свих граница, али је имао једну од највећих лука на Балтичком мору). Такође је бугарски митрополит Стефан у знак протеста вратио пољској Влади све ордене и медаље које је од ње добио.⁴⁸

У годинама 1937–1938. у лублинском војводству било је порушено 127 православних цркава, а једна оштећена и остављена у селу Шчебжешин (била је најстарија православна црква у Пољској, изграђена у 12–13. веку). Осим тога римокатоличка Црква је преузела 8 православних цркава и адаптирала у своје. Закључана је остала само једна црква коју су православни верници успели да одбране од рушења. У време рушења Влада се није руководила никаквим законима. Порушене су и цркве које су биле изграђене после повратка унијата у православље. Двадесет цркава које су биле порушене биле су изграђене у већ слободној пољској држави, после 1920. године.⁴⁹

4. Епилог

Ревиндикација, рушење цркава и, поред тога, гоњење православних ограничило је могућности Цркве, чему је тежила и Влада. Немајући својих цркава верници су почели да одлазе на римокатоличка богослужења. Они који су остали православни од тада су били велики противници пољске државе и пољске власти, те су се због тога за време Другог светског рата борили против ње. Рушење и ревиндикација цркава у Пољској јесте и биће једна од најтамнијих мрља у историји ове државе.

Библиографија

На пољском језику:

- Bendza Marian, *Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce*, [ó:] Elpis V(XVI), Białystok 2003.
 Bendza Marian, *Droga Kościoła prawosławnego w Polsce do autokefalii*, Białystok 2006.
 Dudra Stefan, *Burzenie Cerkwi — fragment tragicznej historii Kościoła Prawosławnego w międzywojennej Polsce*, [y:] Rocznik Prawosławnej Diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej, Wrocław 2008.
 Hrycuniak Sawa, *Metropolita, Historia Kościoła Prawosławnego w Polsce w okresie międzywojennym*, Wprowadzenie, [y:] Elpis VIII(XIX), Białystok 2006.
 Kirilowicz Serafim, *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918–1939*, Warszawa 1985.

⁴⁷ Свитич Александр, *Православная Церковь в Польше...*, с. 227–234.

⁴⁸ Свитич Александр, *Православная Церковь в Польше...*, с. 237.

⁴⁹ Kuprianowicz Grzegorz, *Akcja burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu*, *Chełm* 2008, с. 41–47.

Kuprianowicz Grzegorz, Akcja burzenia cerkwi prawosławnych na Chełmszczyźnie i południowym Podlasiu, *Chełm* 2008.

Mironowicz Antoni, Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w., Białystok 2005.

Mironowicz Antoni, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006.

Mironowicz Antoni, Rewindykacja i niszczenie Prawosławnych obiektów sakralnych na terenie II Rzeczypospolitej, [y:] *Elpis* VIII(XIX), Białystok 2006.

Mysłək Wiesław, Przedmurze. Szkice z dziejów Kościoła Katolickiego w II Rzeczypospolitej, Warszawa 1987.

Papierzyńska-Turek Mirosława, Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939, Warszawa 1989.

Żeleźniakowicz Serafin, Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego w okresie międzywojennym (1918–1939), [y:] *Wiadomości PAKP* 4/1981.

На српском језику:

П. Д., *Гоњење цркве у Пољској*, **Браничевски весник** 8–10/1939.

Јарцевих С., *Планетарна њолиџика катхоличке цркве*, **Хришћанска мисао** 1–4/2001.

На руском језику:

Алексий, Архиепископъ, К Истории Православной Церкви в Полшы за десятилетіе пребыванія во главе ея Блаженнейшаго Митрополита Дионисія (1923–1933), Варшава 1937.

Свѣтлиц Александр, *Православная Церковь в Польше и ее аутокефалия*, Буэнос Аирес 1959.

In short terms: During the interwar period the history of the Polish Church is, could be said, interesting on the one hand, but so tragic on the other. Achieving autocephaly and independence, then launching the Department of the Theology at the University of Warsaw, including publishing a great number of ecclesiastical and scientific magazines, the Church proved itself to be alive and active in taking part in lives of its believers and state: unfortunately, at the same time the history witnesses this period was also highly uncertain due to politics of the state, persecutions of believers, tearing churches apart and establishing many prohibitions that the Church had to face finding the best possible way to overcome those difficulties.

This piece of work describes and basically tries to familiarize a reader with both the position of the Orthodox Church in Poland after the First World War and the three periods of persecution of orthodox believers, as well as with revindication process of orthodox churches and destroying churches between 1918 and 1938.

Key words: the Polish Orthodox Church, Metropolitan Dionisije (Valendinski), prosecution, revindication of churches, interwar period, Patriarch Tihon (Bjelavin), the Council of the Russian Orthodox Church in 1917–1918, history of Polish Church.